

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2012

Το υποκείμενο του ασυνείδητου, το αντικείμενο α, ο φαλλός

Δημήτρης Βεργέτης³⁶

Περίληψη

Ο Lacan διασώζει από την λήθη και την παρερμηνεία τις θεμελιώδεις φροϋδικές αλήθειες στα πλαίσια ενός μακρόπνοου και σύνθετου εγχειρήματος – γνωστού ως «Επιστροφή στον Freud». Συγκεκριμένα: εισαγάγει την έννοια του διχασμένου υποκειμένου, προσδιορισμένου από την συμβολική τάξη και την λειτουργία της γλώσσας. Αποσαφηνίζει την φαντασιακή δομή του Εγώ θεμελιώνοντας την στο στάδιο του καθρέφτη. Προσδιορίζει το ασυνείδητο ως μορφή μνήμης βασισμένης στις ιδιότητες της σημαίνουσας αλυσίδας. Ερμηνεύει την ενόρμηση θανάτου ως εμμονή επανάληψης (*insistance de répétition*). Αποδίδει στην σεξουαλικότητα ένα μεταβιολογικό καθεστώς βασισμένο στην υποκειμενικοποίηση του φύλου και στην φαλλική σημασία. Στο οριακό σημείο αυτού του εγχειρήματος ανανεώνει την θεωρία της ενόρμησης εισάγοντας το αντικείμενο μικρό α.

Λέξεις κλειδιά: υποκείμενο, ασυνείδητο, Εγώ, αντικείμενο α, ενόρμηση, σεξουαλικότητα, φαλλός

Κανείς ψυχαναλυτής δεν συνέδεσε το όνομα του τόσο άρρηκτα με το όνομα του Freud όσο ο Lacan. Στις αρχές της δεκαετίας του '50 οι θεμελιώδεις αλήθειες που ο Freud είχε φέρει στο φως είχαν απωθηθεί και στη θέση τους είχαν ενθρονισθεί ανώδυνα και παραπλανητικά υποκατάστατα. Ο Lacan ανέσυρε από την λήθη τις μείζονες φροϋδικές αλήθειες στα πλαίσια ενός μακρόπνοου και σύνθετου εγχειρήματος – και που έγινε γνωστό ως «Επιστροφή στον Freud»³⁷. Σ' αυτά τα πλαίσια εισήγαγε την έννοια του υποκειμένου, αποσαφηνισε την δομή του Εγώ, επαναθεμελίωσε το

³⁶ Η Δημήτρης Βεργέτης είναι κλινικός ψυχολόγος, ψυχαναλυτής, μέλος της Παγκόσμιας Εταιρείας Ψυχανάλυσης και της Νέας Λακανικής Σχολής, διδάσκων στο *Κέντρο Ψυχαναλυτικών Ερευνών της Αθήνας*, μεταφραστής, συνεργάτης της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, και διευθυντής του περιοδικού *Αλήθεια*, διεύθυνση: Πρόκλου 27, 11635 Αθήνα, e-mail: 5dim@otenet.gr

³⁷ «Το νόημα μιας επιστροφής στον Φρόντ, είναι μια επιστροφή στο νόημα του Φρόντ [...] η ανακάλυψη του Φρόντ εγείρει το ερώτημα της αλήθειας» (Lacan, 1966, p.405).

ασυνείδητο και εισήγαγε ως οριακό σημείο της Επιστροφής της έννοια του αντικειμένου α. Η παράλληλη θέσμιση του τοπολογικού τρίπτυχου πραγματικό – συμβολικό – φαντασιακό διασφάλισε μια ακριβή οριοθέτηση των αμοιβαίων σχέσεων αυτών των στρατηγικών όρων. Θα έλεγα ότι η «Επιστροφή στον Freud» υπήρξε η γαλλική Αναγέννηση της ψυχανάλυσης και η διάσωσή της από ένα ιστορικό ναυάγιο. Πράγματι, απεντοπισμένη από το γενέθλιο λίκνο της μετά την άνοδο του ναζισμού και τη μαζική μετανάστευση των αναλυτών στις ΗΠΑ, η μεταφροϋδική ψυχανάλυση είχε αναζητήσει το Ελντοράντο της στις κατεστημένες αξίες της αμερικανικής κοινωνίας. Η ηγεμονική διάχυση στους κόλπους της των κομφορμιστικών ιδεωδών της και του ευημερούντος ταρτουφισμού τους είχε επιφέρει τον δυσοίωνο εκφυλισμό της σε ψυχολογία του Εγώ, με την καθοσίωση του «αυτόνομου», «ισχυρού» Εγώ σε εργαλείο κοινωνικού ελέγχου και προσαρμογής. Στηλιτεύοντας αυτή την εκτροπή, ο Lacan απεφάνθη με σαρκαστική παρρησία ότι «το Εγώ είναι η θεολογία της ελεύθερης επιχείρησης»³⁸! Παράλληλα, απέδειξε ότι το εγώ είναι το ναρκισσιστικό συμπίλημα ετερόκλιτων και τυχάρπαστων φαντασιακών ταυτίσεων, τη γενετική στιγμή των οποίων εγκαινιάζει η αλλοτριωτική σαγήνη του κατοπτρικού ομοιώματος και η τυφλή ταύτιση με τη χιμαιρική του υπόσταση που συνθέτουν τον πυρήνα του σταδίου του καθρέφτη. Αυτές οι φαντασιακές ταυτίσεις περιπλέκονται μέσα σ' έναν συμβολικό ιστό που αναδιπλασιάζει την εξάρτηση του Εγώ και αναδιευθετεί τον ναρκισσισμό του μέσα από τη διαλεκτική του Ιδανικού του Εγώ(συμβολικό) με το Ιδανικό Εγώ(φαντασιακό). Ο Lacan αποδεικνύει επίσης ότι το Εγώ διαμορφώνεται ταυτόχρονα με το σύμπτωμα, στην κλασική φροϋδική εκδοχή του, καθώς αυτό το τροποποιεί με τη (δυσ)λειτουργία του. Συνάγεται λοιπόν ότι το Εγώ δεν είναι μια ψυχική βαθμίδα πρωτόθετη και

³⁸ Ο Lacan ανατέμνει σε βάθος και με εμπνευσμένες φράσεις τους λόγους που οδήγησαν στον εργαλειικό εκφυλισμό της ψυχανάλυσης ως τίμημα του εγκλιματισμού της στην Αμερική, στην αρχή του κειμένου του (Lacan, 1966, pp. 402-403).

αυτόνομη, αλλά παράγωγη και εξαρτημένη. Συνάγεται επίσης ότι δεν λειτουργεί με βάση την αρχή της πραγματικότητας αλλά την αρχή της παραγνώρισης³⁹. Φενακισμένο από τις ναρκισσιστικές του χίμαιρες, το Εγώ είναι μαριονέτα του φαντασιακού και αχθοφόρος συμπτωμάτων.

Δομή και υποκείμενο του ασυνειδήτου

Είναι σαφές ότι μια ριζοσπαστική επαναξιολόγηση της δομής και της λειτουργίας του Εγώ δεν μπορεί να περιοριστεί στην ανίχνευση των φαντασιακών ερεισμάτων του και των επείσακτων ταυτίσεων που αναλαμβάνει να συγκολλήσει ο ναρκισσισμός προσδίδοντάς τους μια κατ' επίφαση ενότητα. Η ολοκλήρωσή της απαιτεί την επεξεργασία μιας θεωρίας του υποκειμένου η οποία θα υπερβαίνει την φαντασιακή διαλεκτική του σταδίου του καθρέφτη και θα παρέχει στην έννοια του υποκειμένου ένα αμιγές έρεισμα συμβολικής ετεροτοπίας. Το «Σεμινάριο για το Κλεμμένο γράμμα» (Σ.Κ.Γ.), όπου ο Lacan ανατέμνει την συμβολική οικονομία του ομώνυμου διηγήματος του E. A. Poe, αποτελεί το μνημειώδες αρχείο αυτού του εγχειρήματος (Βεργέτης, 2010). Πρόκειται για το ιδρυτικό κείμενο του λεγόμενου κλασικού λακανισμού, αυτού που εκτείνεται από το 1953 ως τις αρχές του '60, συμπίπτοντας εν πολλοίς με την περίφημη «Επιστροφή στον Freud». Διόλου τυχαία λοιπόν ανοίγει τη σκηνή των περίφημων Γραπτών. Σ' αυτό το ιστορικό σεμινάριο ο Lacan σφυρηλατεί μια πρωτότυπη αξιωματική η οποία αίρει κάθε συνάφεια και εγγύτητα ανάμεσα στην έννοια του Συμβολικού και τον συμβολισμό. Ο συμβολισμός συνυποθέτει στην καλύτερη περίπτωση μια θεωρία του συμβόλου, στην χειρότερη την μυστικιστική στοιχείωσή του.

³⁹« Όλη η εμπειρία μας αντιτίθεται σ' αυτές τις απόψεις στο βαθμό που μας αποτρέπει από το να συλλάβουμε το εγώ (μοί) ως κεντροθετημένο στο σύστημα αντίληψη-συνείδηση, ως οργανωμένο από την «αρχή της πραγματικότητας» όπου διατυπώνεται η επιστημονίζουσα προκατάληψη, η πλέον αντίθετη με την διαλεκτική της γνώσης-για να μας υποδείξει για αφετηρία μας την λειτουργία παραγνώρισης που το χαρακτηρίζει» (Lacan, 1966, p.99).

Το Συμβολικό, αντίθετα, μορφοποιείται, σ' ένα πρώτο επίπεδο, στην δομική μήτρα του σσασυρικού σημαίνοντος και, σ' ένα δεύτερο, βαθύτερο επίπεδο, στην λεγόμενη βαθμίδα του γράμματος. Το γράμμα ως υλική βαθμίδα εντοπίζει το σημαίνον, τουτέστιν το προικίζει με μια εντοπισμένη δομή, αναπαραγώγιμη και ενσωματώσιμη κατά συντεταγμένο τρόπο μέσα σε ακολουθίες διεπόμενες από μαρκοβιανούς συνδυαστικούς κανόνες (Βεργέτης, 2010). Συνακόλουθα, το ασυνείδητο που στοιχειοθετείται εντός του συμβολικού «εργάζεται κρυπτογραφώντας, συνίσταται σε κρυπτογράφιση και η βαθμίδα του γράμματος είναι ψηφίο» (Miller, 2011, p. 159), επισημαίνει ο J.A.Miller. Η λεγόμενη συνδυαστική του σημαίνοντος στον κλασικό Lacan, που θα αποκρυσταλλωθεί σε «τόπο του Άλλου», δεν κατάγεται από τον Saussure, αλλά πρωτίστως από μία εμπνευσμένη πρόσληψη της θεωρίας του Markov και την δημιουργική αξιοποίησή της. Ευρέως παραγνωρισμένη, ειδικά στην Ελλάδα, αυτή η νεοπαγής γενεαλογία εκτίθεται αποκαλυπτικά, με «αλγεβρική» παρρησία, στο δεύτερο, σημαντικότερο, μέρος του Σ.Κ.Γ. Αυτό που ο Lacan επεξεργάστηκε ως «λογική του σημαίνοντος» συνθέτει τουλάχιστον τρεις κορυφαίες στιγμές της σύγχρονης σκέψης, τον Markov, τον Frege και τον Saussure.

Ο Markov υπήρξε κορυφαίος μαθηματικός και η ανεκτίμητη συμβολή του συνίσταται στο ότι προσδιόρισε «με ποιον τρόπο μέσα από την αταξία του τυχαίου αναδύεται μία συγκροτημένη και τυποποιήσιμη τάξη, από τη στιγμή που η βαθμίδα του γράμματος θέτει υπό τη σκέπη της την ενδεχομενικότητα (contingence). Οι μαρκοβιανές αλυσίδες απεικονίζουν τη μετάβαση από τις σειρές τυχαίας συστάσεως, χωρίς νόμο, (absolutely free choice sequences κατά τον Kreisel ή lawless sequences κατά τον Gödel) σε σειρές προικισμένες με συνδυαστικούς νόμους και υποτροπιάζουσες κανονικότητες. Η χρήση τους επιτρέπει τη μεταγραφή της αμιγώς αλεατορικής ενδεχομενικότητας του πραγματικού στο δίκτυο του συμβολικού.

Σχηματοποιώντας στο έπακρο, οι ενδεχομενικότητες της ύπαρξης, συμβολικά σηματοδοτημένες, καταλήγουν να μορφοποιούν την τοπική του ασυνειδήτου και το υποκείμενό της» (Βεργέτης, 2010). Όπως διευκρινίζει ο Miller «η περίφημη ακολουθία του Lacan, αυτή των + και των - του Σεμιναρίου για «το Κλεμμένο γράμμα», θα μπορούσε επίσης να είναι μια ακολουθία του Kreisel χωρίς νόμο, εάν τη θεωρούσαμε στην ιδιαιτερότητά της. Πράγμα που δεν συμβαίνει, εφόσον ο Lacan τη συνδέει αμέσως με μια πρώτη, έπειτα με μια δεύτερη ακολουθία, που, αυτές, είναι κανονικές, lawlike [...] ο αναλυόμενος καλείται να παράγει μια ακολουθία lawless, και το θαύμα είναι ότι με την μετάδοσή της στον αναλυτή γίνεται lawlike» (Miller, 2011, p. 162). Η σύστασή της έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας μνήμης γιατί είναι δομημένη σαν μια μαρκοβιανή αλυσίδα. «Το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν μια γλώσσα», αποφαινόταν ο Lacan, συναρθρώνοντας τη λογική του σημαίνοντος με τη δομή του ασυνειδήτου. Στην αθέατη όψη της η θέση αυτή εκθέτει το ασυνείδητο δομημένο σαν μια μνήμη: «Αυτό που ο Freud επανεπιβεβαιώνει εκεί είναι η εναρκτήρια ανακάλυψή του: τουτέστιν η σύλληψη της μνήμης την οποία συνεπάγεται το 'ασυνείδητό' του [...] ότι δηλαδή η μνημική εγγραφή που προσιδιάζει στο ασυνείδητο [βασίζεται] στις διατεταγμένες αλυσίδες μιας τυπικής γλώσσας» (Lacan, 2010, p.76).

Αυτός ο πρωτόγνωρος ορισμός του ασυνειδήτου θα μπορούσε να υποδαυλίσει τον πειρασμό μιας ένστασης: δεν είναι άραγε αδιανόητο να επιχειρήσουμε να αποσυνδέσουμε την μνήμη από τα νευρωνικά κυκλώματα που αποτελούν τον ύψιστο βαθμό οργάνωσης της ζώσας ύλης; Η απάντηση μπορεί να ηχούσε αβέβαιη και παρακινδυνευμένη, αν όχι ευφάνταστη στα ψυχαναλυτικά ώτα εκείνης της εποχής, ωστόσο η σύγχρονη μαρτυρία των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της διαρκώς αναβαθμιζόμενης τεχνητής νοημοσύνης προσδίδουν προφητική διαύγεια στις θέσεις που διατύπωνε ο Lacan το 1955.

Επιπλέον, η μεταβιολογική κυτταρογένεση της μνήμης του ασυνειδήτου, με στοιχειώδες δομικό κύτταρο το σημαίνον, έθετε στην διάθεση του Lacan ένα ερμηνευτικό σχήμα ικανό να αναμετρηθεί με την πιο ισχυρή πρόκληση της φρουδικής θεωρίας: το αιγίματικό καθεστώς της ενόρμησης θανάτου που εμφιλοχωρούσε σε κάθε πτυχή της δεύτερης Τοπικής του Freud. Επιγραμματικά, ο Lacan εντοπίζει στην σημαίνουσα επανάληψη το κλειδί ερμηνείας της ενόρμησης θανάτου, εξορθολογίζοντας με την συνταύτισή τους το θεωρητικό και κλινικό πλαίσιο κατανόησης αυτού του ερμητικού αλλά κομβικού φρουδικού όρου. Εν συνόψει, ο Lacan αποδεικνύει ότι το ασυνείδητο δεν λειτουργεί μόνο ως μηχανισμός απόθησης αλλά και επανάληψης. Το ασυνείδητο επαναλαμβάνει όπως αποδεικνύει για παράδειγμα η εμμονή του συμπτώματος ή μιας φοβίας, σε πείσμα της δυσφορίας που εκλύεται κάθε φορά. Οι αμυντικοί μηχανισμοί του Εγώ αδυνατούν να καταστείλουν την σημαίνουσα επανάληψη που διαρρηγνύει το ομοιοστατικό πρόγραμμα λειτουργίας τους και αφήνει να διαφανεί ένας ψυχικός ορίζοντας εκτεινόμενος πέραν της αρχής της ευχαρίστησης. Η εμμονή (insistance) του απωθημένου σημαίνοντος στο αρχείο της Άλλης σκηνής προγραμματίζει λοιπόν την επανάληψη πέραν της αρχής της ευχαρίστησης⁴⁰. Αυτήν ακριβώς τη συναρπαστική σύλληψη αποθησαυρίζει το *Το σεμινάριο για το «Κλεμμένο γράμμα»*. Παράλληλα, ο Lacan συνάπτει την επανάληψη με τη θεματική τού χαμένου αντικειμένου, αρθρώνοντάς τη στη διατομή του συμβολικού με το πραγματικό⁴¹.

Μέσα από το ίδιο πρίσμα φωτίζεται επίσης το καθεστώς ανεξίτηλης εγγραφής της επιθυμίας στο αρχείο του ασυνειδήτου. Η επιθυμία αποδεικνύεται ακατάστροπη, όπως όντως την είχε σηματοδοτήσει ο Φρόυντ, επειδή ακριβώς τίθεται υπό την φύλαξη μιας

⁴⁰ «Η έρευνά μας οδήγησε στο σημείο να αναγνωρίσουμε ότι ο αυτοματισμός της επανάληψης (Wiederholungszwang) έχει τη βάση του σε ό,τι αποκαλέσαμε εν-ιστάμενη εμμονή [insistance] της σημαίνουσας αλυσίδας (Lacan, 2010, p. 9).

⁴¹ «το σύστημα Ψ, προδρομικό τού ασυνειδήτου, αποκαλύπτει εκεί την πρωτοτυπία του, καθότι δεν μπορεί να διασφαλίσει την ικανοποίηση παρά μόνο ξαναβρίσκοντας το θεμελιωδώς χαμένο αντικείμενο» (Lacan, 2010, p. 83).

άφθαρτης συμβολικής μνήμης, κωδικοποιημένης σύμφωνα με την συνδυαστική των μαρκοβιανών αλληλουχιών. Οι σχηματισμοί του ασυνειδήτου εγχαράσσουν μέσα στο σπινάλ της επανάληψης τους το ίχνος της εμμονής της επιθυμίας, η οποία αποθηκευμένη, καταπιεσμένη, απαρνημένη ή ανεσταλμένη από τις υπερεγωτικές απαγορεύσεις, πάντα επιστρέφει αλώβητη και πειστική, διεκδικώντας την έμμεση ικανοποίησή της και την αναγνώριση των δικαιωμάτων της από ένα υποκείμενο που κατά κανόνα παραγνωρίζει την επιστροφή της και τείνει να την απωθήσει εκ νέου, εν αγνοία του (*à son insu*), διασπώμενο έτσι ενδομύχως: το υποκείμενο του ασυνειδήτου είναι δομικά συγκροτημένο ως ένα διχασμένο υποκείμενο. Το υποκείμενο διχάζεται όχι μόνο στη σχέση του με το πραγματικό, στο σημείο όπου η απόλαυσή του υπερβαίνει τα όρια της αρχής της ευχαρίστησης, αλλά και η ίδια η ληξιαρχική πράξη γέννησής του εντός του συμβολικού φέρει την υπογραφή του διχασμού του. Πιο συγκεκριμένα ο Lacan θα αποδείξει αργότερα ότι η αλλοτριώση (*aliénation*), ως θεμελιώδης μηχανισμός εγγραφής του υποκειμένου στη συμβολική τάξη και συνάρθρωσης με την σημαίνουσα αλυσίδα συνεπάγεται τον διχασμό του. Εδώ δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μια μεγάλη καινοτομία του Lacan συνίσταται στην αποσύνδεση της έννοιας του υποκειμένου από την συνείδηση και την αναστοχαστικότητα όπου την καθήλωνε ο φιλοσοφικός στοχασμός. Ριζοσπαστικοποιώντας τα πορίσματα της δομικής γλωσσολογίας και αφουγκραζόμενος με κλινική ευαισθησία την ζώσα εμπειρία του λόγου, ο Lacan στοιχειοθετεί το υποκείμενο ως αποτέλεσμα του σημαίνοντος. Η μια έννοια αποτελεί οργανικό συμπλήρωμα της άλλης και αυτή η αμοιβαιότητα αποτυπώνεται στον ίδιο τον μετασυσυρικό ορισμό του σημαίνοντος που διατρέχει όλο το έργο του: το σημαίνον αντιπροσωπεύει το υποκείμενο για ένα άλλον σημαίνον. Διαφαίνεται λοιπόν ότι η σύλληψη του σημαίνοντος στον Lacan αποκλίνει ουσιωδώς από την σωσσυρική εκδοχή του. Απ' αυτήν ο Lacan συγκρατεί πρωτίστως την περίφημη μπάρα, δηλαδή

την γραμμή κλασμάτωσης του γλωσσικού σημείου, της οποίας αναβαθμίζει την λειτουργία συλλαμβάνοντάς την στατικά ως σύνθετη τοπική και δυναμικά ως οιονεί αλγόριθμο. Αυτή ακριβώς η αναβαθμισμένη μπάρα του μετασωσσυρικού αλγόριθμου που διατέμνει το γλωσσικό σημείο διασπώντας το σε σημαίνον και σημαινόμενο, διατέμνει στην λακανική προβληματική το ίδιο το υποκείμενο του ασυνειδήτου. Συνάγεται, μεταξύ άλλων, ότι το καθεστώς του υποκειμένου στον Lacan παραβιάζει όλα τα φορμαλιστικά πρωτόκολλα τόσο της σωσσυρικής γλωσσολογίας όσο και του εν γένει στρουκτουραλισμού -τις επιστημολογικές ακαμψίες του οποίου καταλογίζουν συχνά και αβασάνιστα και στον ίδιο Lacan.

Πράγματι, η πολύπτυχη έννοια του υποκειμένου, ανατρεπτική του φιλοσοφικού λόγου και της φορμαλιστικής ομοιοστασίας των δομών, αποτελεί τη στρατηγική αιχμή του κλασικού λακανικού προγράμματος. Ωστόσο, «ένα υποκείμενο δεν θα το εκπληρώσει παρά μόνον προσκομίζοντας σ' αυτό την ιδιαιτερότητά του» (Lacan, 2010, p. 77). Ο Lacan προσθέτει, λοιπόν, μια αναφομοίωτη ετερογένεια στο δίκτυο του συμβολικού. Είναι αδύνατον να επεκταθούμε εδώ σ' αυτήν. Συνοψίζω λοιπόν και σχηματοποιώ: «ο Lacan εισάγει στις μαρκοβιανές αλυσίδες και στο συμβολικό δίκτυο της δομής ένα στοιχείο ριζικά αντινομικό στη λογική τους και μη αναγώγιμο στις κανονικότητές τους. Δεν είναι εξομοιώσιμο μ' ένα μετωνυμικό θραύσμα μαρκοβιανής μνήμης ή με μια αλληλουχία σημαινόντων. Δεν εγγράφεται στη δομή σαν ένα απωθημένο σημαίνον, αλλά σαν ξένο σώμα. Δεν ενσωματώνεται στη συμβολική οικονομία της δομής, αντιθέτως την απορρυθμίζει. Γι' αυτό άλλωστε ο άνθρωπος δεν ισούται ποτέ με το λογιστικό υπόλοιπο της ιστορίας του ή τη συνισταμένη των συνειδητών και ασυνειδητών τάσεων. Παράλληλα, αυτήν ακριβώς την ανατρεπτική έννοια του υποκειμένου ενεργοποιεί ο Lacan για να διασώσει τη φροϋδική αλήθεια από τους χρυσοθήρες του Εγωτικού Ελντοράντο. Αποδεικνύει ότι η ενότητα και η

αυτονομία του Εγώ δεν αντιπροσωπεύουν παρά τη φαντασιακή αναπλήρωση του συμβολικού διχασμού του υποκειμένου. Σφυρηλατώντας το αντινομικό ζεύγος Εγώ-υποκείμενο, ο Lacan κληροδότησε στη σύγχρονη σκέψη μια δεσπόμενη εννοιολογική μήτρα» (Βεργέτης, 2010).

Το υποκείμενο και οι όροι της σεξουαλικότητας

Ο Lacan ενθemaτίζει στη δομή και μια επιπλέον διεστιακή ετερογένεια που λειτουργεί εξίσου απορρυθμιστικά. Η εισαγωγή της υπαγορεύεται από την σχέση του υποκειμένου με τη σεξουαλικότητα και την έμφυλη εγγραφή του στο πεδίο της. Το υποκείμενο δεν συνάπτεται άμεσα με την σεξουαλικότητα. Τουτέστιν το υποκείμενο δεν είναι εγγενώς έμφυλο. Η έμφυλη υπόστασή του δεν στοιχειοθετείται με ανατομικούς και βιολογικούς όρους. Αναμφίβολα η βιολογία αποθέτει στον οργανισμό σημεία και λειτουργίες έμφυλης διαφοροποίησης, όμως το 'ψυχικό φύλο', όπως αποδεικνύουν για παράδειγμα οι λεγόμενες διαστροφές, διέπεται από προσίδιους κανόνες μορφοποίησης. Ποιο είναι άραγε το φύλο ενός ανθρώπου που δεν σαηνηύεται από τα θέλητρα μιας όμορφης γυναίκας ή ενός αρρενωπού άνδρα αλλά από τις ηδυπαθείς περιπτώξεις με την αναληγσία ενός μαστίγιου, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του λάγνου μαζοχιστή; Πως είναι δυνατόν άνδρας πεζοναύτης, κυριολεκτικά και μεταφορικά, να δηλώνει περιπαθώς γυναίκα και να επιλέγει το χειρουργικό τραπέζι του ευνουχισμού – ήταν η περίπτωση του πρώτου εγχειρισμένου τρανσέξουαλ. Τέτοιου είδους ερωτήματα, τα οποία μόνο η ψυχανάλυση είναι αποδεδειγμένα σε θέση να διαφωτίσει, είναι ως γνωστόν εξαιρετικά επίκαιρα στην εποχή μας και σε πλήρη άνθιση καθώς πολλαπλασιάζονται ραγδαία οι «ταυτότητες φύλου». Στον κλασσικό Lacan το ερώτημα που δεσπάζει εδώ θα μπορούσε να διατυπωθεί ως ακολούθως: ποιός κομίζει το σκάνδαλο του φύλου στο υποκείμενο του ασυνειδήτου; Η ερωτηματοθεσία

περί φύλου είναι αναπότρεπτη γιατί το υποκείμενο του σημαίνοντος είναι εκτός φύλου. Το σημαίνον δεν έχει φύλο και δεν συνιστά τελεστή έμφυλης διαφοροποίησης. Δεν υπάρχει αρσενικό και θηλυκό σημαίνον. Συνάγεται επομένως ότι το ερώτημα του ψυχικού φύλου δεν μπορεί να εξεταστεί στο επίπεδο της αμιγούς λογικής του σημαίνοντος. Η διαδικασία πρόσκτησης ψυχικού φύλου έχει ως ρυθμιστική αρχή τη «σημασία του φαλλού» και την διαφορική υποκειμενικοποίησή της μέσα στο τυπικό οιδιπόδειο τρίγωνο. Το έμφυλο πεπρωμένο του υποκειμένου χαράσσεται με όρους φαλλικού προσανατολισμού. Υπό το πρίσμα της οιδιπόδειας περιπέτειας του φαλλού, ο Lacan ανακατασκευάζει την κλασσική θέση του Freud που απολυτοποιούσε την «αρσενική» φύση της λίμπιντο. Ως γνωστόν, ο ίσκιος της φαλλοκεντρικής υποψίας συνόδευε εξ αρχής την πολιτισμική πρόσληψη της ψυχανάλυσης, ενώ από τη δεκαετία του 70 και μετά φεμινιστικά κινήματα, φιλοσοφικές τάσεις και νεο-ψυχαναλυτικές αιρέσεις δεν έπαψαν να βάζουν ομαδόν εναντίον του προπατορικού αμαρτήματος της ψυχανάλυσης: την φαλλοκεντρική μεροληψία της. Ως σήμερα ο καταγγελτικός οίστρος τους δεν έχει χάσει κατ' ελάχιστον το εριστικό σφρίγος του. Επιμένει να εμφανίζει την ψυχανάλυση ως έναν από τους τελευταίους αναχρονιστικούς πυλώνες της πατριαρχικής συμβολικής τάξης. Αυτές οι αντι-φαλλοκρατικές αιτιάσεις παραβλέπουν ωστόσο την ουσιώδη διάκριση ανάμεσα σε ασυνείδητο και ψυχανάλυση. Η ψυχανάλυση δεν είναι η τελετουργία του ασυνείδητου, διευκρίνιζε ο Lacan. Το ασυνείδητο είναι όντως φαλλοκεντρικά θεσμισμένο, τουτέστιν κεντροθετημένο στη φαλλική σημασία γύρω από την οποία εξυφαίνονται οι οιδιπόδειες ίντριγκες και οι παιδικές θεωρίες περί σεξουαλικότητας. Ελάχιστοι γνωρίζουν όμως ότι αυτός που προήγαγε τον όρο φαλλοκεντρισμός προκειμένου να αποτυπώσει στο ασυνείδητο το προσίδιο στίγμα του ήταν ο ίδιος ο Lacan (1966, p. 554)! Έκτοτε το ζητούμενο γι' αυτόν ήταν ο απεγκλωβισμός της ψυχαναλυτικής θεωρίας και της κλινικής πρακτικής

από τις φαλλικές συντεταγμένες του ασυνείδητου. Γι' αυτό το λόγο διάνοιξε μια άλλη οδό προσέγγισης της σεξουαλικότητας με γνώμονα όχι τη φαλλική σημασία αλλά τον ενορμητικό φορέα της απόλαυσης. Αυτό οδήγησε στην επεξεργασία της έννοιας του αντικειμένου α. Το κλασικό «μερικό αντικείμενο», ριζικά αναπλασμένο σε πρωτότυπες λογικές μήτρες, αποτέλεσε τον κεντρικό φορέα ανασύνταξης της σεξουαλικότητας στο πεδίο των ενορμήσεων και επαναδιατύπωσης της σχέσης της με το ασυνείδητο. Επιβάλλεται να επισημάνουμε ότι η θεωρία του αντικειμένου α μετέχει ως προδρομική παρακαταθήκη στον ιστό της προβληματικής του Σ.Κ.Γ. Προσφεύγοντας στην ποιητική μιας αλχημιστικής μεταφοράς ο Lacan το προσδιόριζε ως «το *caput mortuum* του σημαίνοντος» (Lacan, 2010, p. 92), επονομάζοντας μ' αυτόν τον τρόπο την ετερογενή υπόστασή του. Ο όρος δήλωνε το στερεό υπόλειμμα των αλχημιστικών μεταστοιχειώσεων. Στον Lacan εντοπίζει μια απαραμείωτη ετερογένεια στη σημαίνουσα στοιχείωση της δομής, η οποία, σε συνδυασμό με την αιτιώδη εμπλοκή της, ενεστοποιεί τη λειτουργία του αντικειμένου α. «Η δική μου ανακάλυψη είναι το αντικείμενο α», υπενθύμιζε ο Lacan. Τουτέστιν, δεν είναι ούτε το σημαίνον ούτε το ασυνείδητο ούτε η δομή. Το αντικείμενο α δεν είναι ένα σημαίνον εγγράψιμο στη σημαίνουσα αλυσίδα ως συστατικός κρίκος της, επισημαίνει ο J.-A. Miller. Κατοπτρικά μη απεικονίσιμο, δεν μετέχει στο φαντασιακό της παράστασης. Δεν είναι κακέκτυπο του φροϋδο-κλαϊνικού «μερικού αντικειμένου». Το αντικείμενο α δεν παίζει ούτε μπροστά στον λακανικό καθρέφτη ούτε πάνω στη φροϋδική Άλλη σκηνή. Εμφανίζεται κατ' αποκλειστικότητα στη σκηνή της φαντασίωσης, όπου στηρίζει την επιθυμία και σπονδυλώνει τη μετωνυμική σχέση του υποκειμένου με την απόλαυση. Εντοπισμένη βαθμίδα του πραγματικού, εκτός φύλου, διατηρεί την αυτονομία του απέναντι στο σημαίνον και τις φαλλοκεντρικές ίντριγκες. Συμπράττοντας με την απορρυθμιστική ετερογένεια του υποκειμένου υπό την αιγίδα της φαντασίωσης, το αντικείμενο α είναι ο

εφιάλτης της δομής. Ενσαρκώνει την αντικειμενότροπη ετερογένεια που το συμβολικό δίκτυο της δομής αδυνατεί να «συμβολοποιήσει», όπως γράφεται συχνά, και αδέξια- δηλαδή να υποβάλει σε συμβολική σήμανση, να συμβολίσει. Στον μεταγενέστερο Lacan, η εμπλουτισμένη εκδοχή του δεν στοιχειοθετείται ως υπολειμματικότητα των μαρκοβιανών συνθέσεων αλλά ως εκβλάστηση της ζώσης εμμένειας του υποκειμένου: ως ενορμητικός συμπτωκωτής απόλαυσης. Τουτέστιν, στοιχειοθετείται σε μια τοπική ριζικά αντι-δομική.

Με τη στροφή που εγκαινιάζει ο επαναπροσδιορισμός του αντικειμένου α ως πραγματικού, από το 11ο σεμινάριο και μετά, διανοίγεται λοιπόν ένας άλλος δρόμος εκπροσώπησης της σεξουαλικότητας πάνω στην Άλλη σκηνή. Αυτός ο δρόμος δεν είναι φαλλικά σηματοδοτημένος. Αντίθετα, ακολουθεί την τροχιά της μερικής ενόρμησης. Ο Lacan προσυπογράφει την βασική φροϋδική θέση, που η ισχύς της δεν είναι διόλου αυτονόητη για το υποκείμενο του σημαίνοντος: «η πραγματικότητα του ασυνείδητου είναι [...] η σεξουαλική πραγματικότητα» (Lacan, 1973, p. 138). Όχι όμως χάρη στη διαμεσολάβηση ενός υπερβατολογικού σημαίνοντος, της φαλλικής σημασίας. Αλλά χάρη στην εμπλοκή του ενορμητικού κυκλώματος στη μαρκοβιανή στοιχείωση της σημαίνουσας αλυσίδας: «η ενόρμηση είναι ακριβώς αυτή η συνδεσμολογία μέσω τις οποίας η σεξουαλικότητα μετέχει στην ψυχική ζωή...» (Lacan, 1973, p.160). Δεν πρόκειται όμως για απλή συμμετοχική παρουσία αλλά για μονοπωλιακή αρμοδιότητα. Σ' ένα άλλο σημείο, ο Lacan είναι κατηγορηματικός επ' αυτού: «μόνο η μερική ενόρμηση αντιπροσωπεύει στον ψυχισμό της συνέπειες της σεξουαλικότητας» (Lacan, 1973, p.186). Το αντικείμενο α, ως πυρήνας του ενορμητικού κυκλώματος συμπτωκνώνει αυτές τις αρμοδιότητες εκπροσώπησης. Είναι το ετερογενές στοιχείο που εγγυάται την παρουσία της σεξουαλικότητας στο ασυνείδητο και μάλιστα όχι ως σημασία ή μέσω της σημασίας – το αντικείμενο α δεν είναι μια υπερβατολογική

σημασιακή βαθμίδα. Την εγγυάται επιπλέον, με την πραγματική παρουσία του, χωρίς να διέλθει μέσα από τα καυδιανά δίκρανα του ευνουχισμού, δηλαδή της διαφοράς. Θεμελιώδης θέση του Lacan: το αντικείμενο *a* δεν εμπίπτει στο πεδίο της έμφυλης διαφοράς – δεν υπάρχει αρσενικό και θηλυκό αντικείμενο *a*, ή έστω αρρενωπό και θηλυπρεπές. Αντιλαμβανόμαστε ότι το αντικείμενο *a* ως βαρυτικό κέντρο του ενορμητικού κυκλώματος μετέχει με τις συνέπειες του στο ασυνείδητο με πιο ουσιαστικές και μεστές, καθοριστικές ιδιότητες απ' ότι το κλασσικό πρόπλασμα του: δεν στοιχειοθετείται πλέον ως το *caput mortuum* της μαρκοβιανής συνδυαστικής του σημαίνοντος αλλά ως αντιπρόσωπος της ζώσας υπόστασης του υποκειμένου και της λίμπιντο, «της λίμπιντο ως καθαρό ένστικτο ζωής, ζωής αθάνατης, απερίσταλτης...» (Lacan, 1973, p. 180).

Συμπερασματικά, η «ενορμητική» στροφή της λακανικής προβληματικής μιας μεταβίβασης των εξουσιών εκπροσώπησης, της σεξουαλικότητας στο ασυνείδητο, από τον φαλλό ως σημασιακή βαθμίδα και υπερβατολογικό τελεστή της έμφυλης διαφοράς σ' ένα αντικειμενότροπο θραύσμα χωρίς έμφυλη σημασιοδότηση. Παρότι συγκαλυμμένα διατυπωμένη από το Lacan, η μετάβαση αυτή αποτυπώνεται με ακρίβεια σε σωζόμενες φράσεις. Θεωρώ καθοριστική ένδειξη την ρηματική μέριμνα με την οποία περιβάλλει την σήμανση του αντικειμένου *a*. Εισάγοντας το ως πραγματικό του προσδίδει μια παράδοξη ιδιότητα, που συνηθέστατα περνά απαρατήρητη και ασχολίαστη ενώ θα έπρεπε να ξενίζει. Συγκεκριμένα το εισάγει ως όργανο (*organe*)! Το αντικείμενο *a* «είναι ένα όργανο [...] της ενόρμησης» (Lacan, 1973, p.179). Ερμηνεύω αυτή την χειρονομία του Lacan με φόντο την διακριτική μεταβίβαση εξουσιών που σκιαγράφησα. Επιγραμματικά, η χειρονομία αυτή επιτελεί μια υποκατάσταση οργάνου! Ένα όργανο στη θέση ενός άλλου, το αντικείμενο μικρό *a* στη θέση του φαλλού ή επιγραμματικά: *a/φ* στην οικονομία του *mathème*. Η ενορμητική αντιπροσώπευση

της λίμπιντο στο ασυνείδητο εναποτίθεται στην λειτουργικότητα ενός άλλου οργάνου, που δεν ενεργοποιείται υπό την εποπτεία του φαλλού, παρότι συνδυάζεται με αυτόν.

Βιβλιογραφία

- Lacan, J. (1966). La chose freudienne. *In Ecrits* (pp. 401-436). Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1966). Le stade du miroir. *In Ecrits* (pp. 93-100). Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1966). D'une question préliminaire, *In Ecrits* (pp. 531-583). Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1973). *Le séminaire livre XI, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Paris: Seuil.
- Λακάν, Ζ. (2010). *Το σεμινάριο για το «Κλεμμένο γράμμα»* (Δ. Βεργέτης, Ε. Μαρκίδη, μτφ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Miller, J.-A. (2011). Αλγόριθμοι της ψυχανάλυσης. *Αληθεια* (No 6, pp. 156-168). Αθήνα: Πατάκης.
- Βεργέτης, Δ. (2010). Το Κλεμμένο γράμμα και η γένεση του λακανισμού. Βιβλιοθήκη Ελευθεροτυπίας, 16 Οκτωβρίου 2010.

The subject of unconscious, the object little-a, the phallus

Dimitris Vergetis⁴²

Abstract

Lacan will save from oblivion and misinterpretation the fundamental Freudian truths through a long-term and complex operation – known as his “Return to Freud”. More precisely, he will introduce the concept of the divided subject, determined by the symbolic order and the function of language. He will elucidate the imaginary structure of the Ego, by detecting its foundations in the mirror stage. He will define the unconscious as a type of memory based on the qualities of the signifying chain. He will interpret the death drive as the insistence of repetition. He will attribute to sexuality a metabiological status, based on the subjectivation of the gender and the meaning of the phallus. On the cutting edge of this operation, he will renew the theory of the drive’s circuit by introducing the object little-a.

Keywords: Subject, unconscious, Ego, object little-a, drive’s circuit, sexuality, phallus.

⁴² Psychoanalyst, member of World Association of Psychoanalysis, member of New Lacanian School, editor of *Αληθεια* (a Greek journal of psychoanalysis, philosophy and art), e-mail: 5dim@otenet.gr